

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Το καλοκαίρι του 1941 ήταν πολλοί εκείνοι που συνειδητοποίησαν ότι ο πόλεμος και η κατοχή άνοιγαν “νέους ορίζοντες”. Όπως είδαμε στα προηγούμενα τεύχη, η διάθεση της σοδειάς σταμάτησε να γίνεται με τον συνηθισμένο, προπολεμικό, τρόπο. Οι παραγωγοί με τις γεμάτες αποθήκες και τα ξέχειλα κατώγια δεν είχαν καμία όρεξη να δώσουν μερίδιο από το στάρι τους σε ένα κράτος που δεν μπορούσε να επιβάλει τη βούλησή του. Πλέον, τα περιθώρια αυτενέργειας των ξεχωριστών ιδιοκτητών γης και προϊόντος ήταν μεγάλα, μιας κι οι τελευταίοι (μαζί με την ένοπλη ισχύ τους) ήταν δυο βήματα πιο μπροστά από τον κρατικό μηχανισμό. Αυτού του είδους η “πρωτοβουλιακή δράση” έγινε εξίσου εμφανής και στην πρωτεύουσα, όπου γύρω από το ζήτημα της διάθεσης των τροφίμων χτίστηκε ένας ολόκληρος κόσμος· ο κόσμος της περίφημης μαύρης αγοράς. Στο κείμενο που ακολουθεί, θα προσπαθήσουμε να δούμε αυτή τη νέα πραγματικότητα που σφραγίστηκε από την πείνα, την εξαθλίωση και το μαζικό θάνατο ως μια διαδικασία μετασχηματισμού του ελληνικού κράτους. Γι’ αυτό και θα μιλήσουμε για το λιμό του ’41-’42, μιλώντας κυρίως για την οργάνωσή του κι όχι τόσο για τη δριμύτητά του.

1) Ποιος θα φτάσει στην πηγή για να πιεί νερό;

Ο πόλεμος ήταν ίσως εκείνη η στιγμή όπου η ταξική θέση δεν μπορούσε να λειανθεί. Αυτός που δεν είχε λεφτά δεν μπορούσε να πάρει καμία παράταση πλέον. Ο μπακάλης δεν είχε τεφτέρι για να του πει “γράψα”. Και τι να έγραφε; Κάτι που τη μια μέρα έκανε 100 δραχμές, την άλλη μπορεί να εκτοξευόταν στις 10.000. Και ποιος θα

Η πείνα στην Αθήνα, μέρος α'

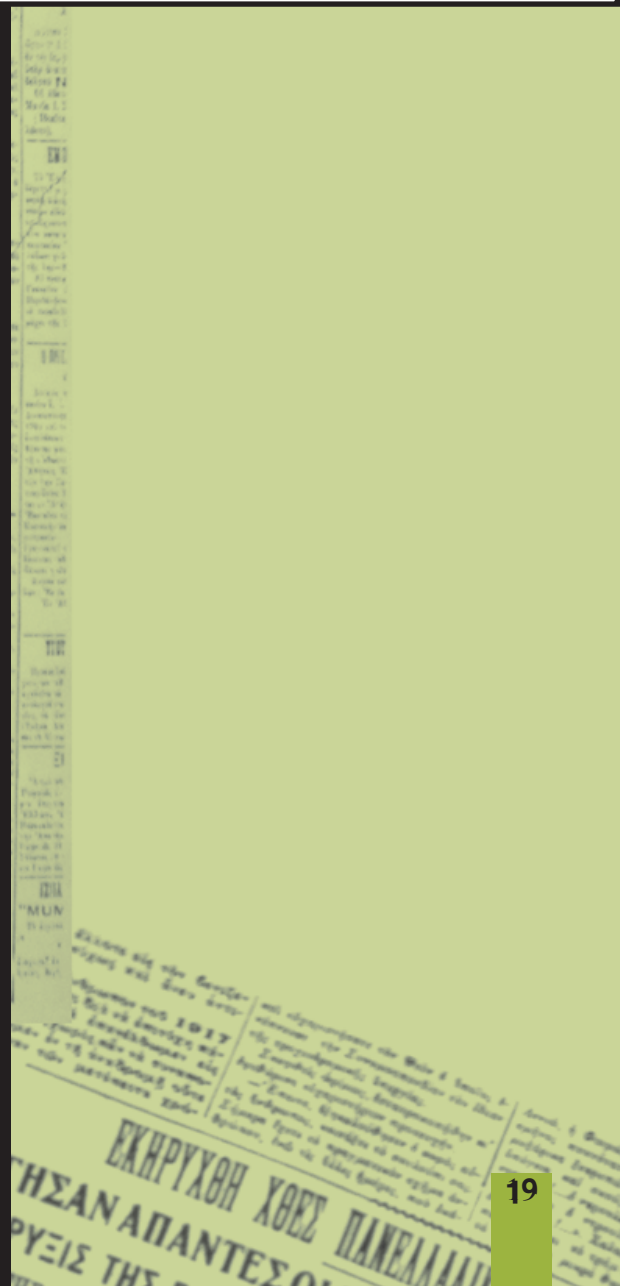
Όταν η μαύρη αγορά γέμιζε τα κενά του ελληνικού κράτους

εξοφλούσε το λογαριασμό; Κάποιος που μέχρι χθες είχε δουλειά και μπορούσε να εγγυηθεί ότι στο τέλος του μήνα θα έδινε τα χρωστούμενα, την επομένη ήταν άνεργος και χωρίς πόρους. Στην κατοχή, οι προϋπάρχουσες ταξικές αντιθέσεις φόρεσαν τα καλά τους και παρέλασαν χωρίς προσχήματα στους κεντρικούς δρόμους. Στην περίπτωση της διάθεσης των τροφίμων, του στρατηγικής σημασίας αυτού προϊόντος, η ταξική θέση μεταφραζόταν στις πιθανότητες που είχε κάποιος να βρει τα είδη εκείνα που θα του επέτρεπαν να μην πεθάνει από αστία. Άρα, λοιπόν, όταν μιλάμε για τα τρόφιμα δεν πρέπει να σκεφτόμαστε τόσο με όρους επάρκειας-ανεπάρκειας όσο με όρους προσβασιμότητας. Ας γίνουμε, όμως, πιο συγκεκριμένοι. Η πείνα στην κατοχή δεν ξέσπασε επειδή ένα βράδυ ξαφνικά εξαφανίστηκαν τα τρόφιμα από τις προθήκες των μαγαζιών, αλλά επειδή όλο και μεγαλύτερα κοινωνικά κομμάτια, λόγω της ταξικής τους θέσης, αδυνατούσαν μέσα στον πόλεμο να εξασφαλίσουν πρόσβαση στα τρόφιμα.

Δεν υπονοούμε εδώ ότι ο θαλάσσιος αποκλεισμός της χώρας από τον αγγλικό στόλο, η επίταξη των μέσων μεταφοράς, οι ελλείψεις στα καύσιμα, οι καταστροφές στο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, η παρουσία των γερμανικών και ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων και τόσο άλλοι παράγοντες¹ δεν έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση της ζοφερής πραγματικότητας της κατοχής. Λέμε, όμως, ότι όλοι αυτά τα τεράστια εμπόδια σε καιρό πολέμου δεν είναι αρκετά για να εξηγήσουν την καταστροφή και το θάνατο. Μάλιστα, η παρουσίασή τους ως εξόφθαλμων και αυταπόδεικτων αιτίων μάλλον στρογγυλεύει την κατάσταση παρά την ερμηνεύει. Κάπως έτσι προκύπτουν οι ομογενοποιητικές, σχεδόν εξισωτικές (και γι’ αυτό καθησυχαστικές) αφήγησεις για την πείνα. Όλοι πείνασαν, όλοι εξαθλιώθηκαν, αφού όλοι αντιμετώπιζαν τις ίδιες ανυπέβλητες δυσκολίες. Στις ταξικές κοινωνίες, βέβαια, δεν υπάρχουν ίδιες συνθήκες για όλους. Ούτε καν οι σεισμοί και οι τυφώνες δεν αποτελούν “κοινές συνθήκες και εμπειρίες”. Πώς να το κάνουμε; Η επιβίωση στην κατοχή είχε περισσότερο να κάνει με την εγγύτητα του καθενός στα τρόφιμα, παρά με τα ίδια τα τρόφιμα. Για να μην παρεξηγηθούμε, δεν λέμε ότι η ελληνική κοινωνία της δεκαετίας του ’40 ήταν μια κοινωνία ευμάρειας ή ότι δεν υπήρχε κανένα ζήτημα επάρκειας τροφίμων. Κάθε άλλο· ακριβώς το αντίθετο συνέβαινε. Λέμε ωστόσο, ότι το πρόβλημα δεν ήταν γενικά κι αφηρημένα ότι “δεν υπήρχε λάδι και ψωμί”, αλλά ότι όλο και λιγότεροι είχαν πρόσβαση στο λάδι και το ψωμί που υπήρχε.

2) Η αυτενέργεια της μαφίας

Ας αρχίσουμε με δύο μικρές υπενθυμίσεις. Τμήματα της ελληνικής κοινωνίας γνώριζαν πολύ καλά τι πάει να πει στέρηση και φόβος για το αν θα βγει η μέρα ήδη πολλά χρόνια πριν την κατοχή. Η εργατική τάξη και πρώτα και κύρια τα πιο υποτιμημένα κομμάτια της δεν τα έβγαζαν πέρα ούτε και πριν τον πόλεμο. Για τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, για παράδειγμα, η καθημερινή ζωή στην περίοδο του μεσοπολέμου ήταν μια συνεχής και κουραστική μάχη για την επιβίωση². Και φυσικά δεν είναι τυχαίο ότι ειδικά εκείνοι, λόγω ακριβώς της ταξικής τους θέσης, γνώρισαν πρώτοι τον οδοστρωτήρα της πείνας. Από την άλλη, οι συνθήκες του πολέμου, με την ένταση και τη βιαιότητα τους διαμόρφωσαν μια σαφώς διαφοροποιημένη πραγματικότητα. Όχι με την κυρίαρχη έννοια της εξαίρεσης, της παρένθεσης, της κακιάς στιγμής ή δεν ξέρουμε τι άλλο. Τα όσα συνέβησαν στην κατοχή ήταν κατά κάποιον τρόπο πρωτόγνωρα, δεν έγιναν όμως σε κενό αέρος και με το κοντέρ της Ιστορίας να έχει μηδενίσει. Όλοι οι πρωταγωνιστές εκείνης της ζοφερής περιόδου είχαν ένα πριν που καθόριζε το τώρα τους και θα χαρακτήριζε και το αύριό τους. Από αυτού του είδους την ιστορική συνέχεια δεν ξέφευγε, φυσικά, και το ελληνικό κράτος. Παρακάτω, θα το αποκαλούμε με το όνομά του χωρίς να καταφεύγουμε σε

επιθετικούς προσδιορισμούς του είδους “δωσιλογικό”, “κατοχικό”, προκειμένου να το διαχωρίσουμε σε “καλό και κακό”. Σαν να λέμε, για άλλη μια φορά, θα στεναχωρηθούμε τους αριστερούς ιστορικούς...

Πίσω πάλι στο ζήτημα της μαύρης αγοράς. Από τους πρώτους μήνες του 1941, άρχισε να αναδύεται αυτό το πεδίο συναλλαγών που βρισκόταν στο πλάι της “νόμιμης” αγοράς. Εκείνοι που λόγω επαγγέλματος, λόγω επαφών με τα κατάλληλα πρόσωπα, λόγω οικονομικής επιφάνειας, ήταν σε θέση να συγκεντρώνουν μεγάλες ποσότητες τροφίμων για να τις μεταπουλήσουν, είδαν να ανοίγεται μπροστά τους μια σειρά από ευκαιρίες. Μέσα στις ειδικές συνθήκες του πολέμου, ένα καθοριστικής σημασίας προϊόν, όπως τα τρόφιμα, γινόταν “σχεδόν απαγορευμένο και παράνομο”. Συνεπώς, η διακίνησή του αναγόταν σε αρμοδιότητα μιας μαφίας που αναλάμβανε να ρυθμίσει την προσφορά και τη ζήτηση με τους δικούς της όρους. Πλέον, οι τιμές των προϊόντων δεν συμβάδιζαν ούτε στο ελάχιστο με τους μισθούς, που κι αυτοί με τη σειρά τους, λόγω του πληθωρισμού, είχαν αμελητέα αγοραστική αξία. Άντε βγάλε άκρη, δηλαδή. Ο ιστορικός Γιώργος Μαργαρίτης μοιάζει να μην πολυεμποστεύεται τη σύγκριση των αριθμών και μάλλον έχει τα δίκια του:

“Κάθε προσπάθεια κατανόησης των όρων επιβίωσης των ανθρώπων με άξονα τις αμοιβές και το τρέχον κόστος των προϊόντων, θα βρισκόταν, στην πρώτη κιόλας στροφή σε αδιέξοδο. Προσπάθειες ερμηνείας των συμβαινόντων στην περίοδο αυτή που ξεκινούν από την αποκλειστική σύγκριση των δύο μεγεθών, των τιμών της “μαύρης” και των αμοιβών, εύκολα καταλήγουν στο πουθενά. Η ύπαρξη δύο συστημάτων αποτίμησης των αγαθών εξηγεί τα ανεξήγητα (...)”³.

Αυτό πάντως που φαίνεται να χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι το εξής: μεγάλα χρηματικά ποσά επενδύονταν σε καταναλωτικά αγαθά, αφού πολλοί κάτοχοι χρήματος έκριναν ότι δεν τους συνέφερε να καταθέτουν τα κεφάλαιά τους στην τράπεζα ή να αγοράζουν τα πατσαβουρο-ομόλογα του ελληνικού κράτους. Αλλά έτσι δεν είναι οι εποχές της ρευστότητας; Τα αφεντικά δεν ξέρουν τι θα τους ξημερώσει και για όσο διάστημα δεν μπορεί ο αγαπημένος τους φίλος -το κράτος- να τους εγγυηθεί ότι τα λεφτά τους είναι σε καλά χέρια, εκείνα αυτενεργούν. Όπως έγραφε και το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, “πάσης φύσεως κερδοσκόποι” προέβαιναν “εις επενδύσεις των ρευστών των επί σκοπώ μελλοντικής κερδοσκοπίας”⁴.

Την άνοιξη του 1941 είχαν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται σε καθημερινή βάση στις εφημερίδες αναφορές για κερδοσκοπία. Είναι χαρακτηριστική η καταγγελία του Σωματείου Ζυγιστών της κεντρικής λαχαναγοράς:

“(...) μερικοί καταστηματαρχαί λαχανοπώλαι των Αθηνών, διαθέτοντες μεγαλύτερα σχετικώς κεφάλαια, έκλεισαν αγοράν, δι' αποκλειστικόν λογαριασμόν των, των κηπουρικών προϊόντων πολλών λαχανοκήπων της Αττικής, ούτως ώστε κανείς από τους μικροκαταστηματαρχάς και μικροπωλητάς να μη ημπορή να προμηθευθή ουδέ οκάν εκ των κηπουρικών αυτών ειδών. Τα προαγορασμένα προϊόντα, δι' ευνόητους λόγους, δεν παραλαμβάνονται από την Δημοτικὴν Λαχαναγοράν, αλλά μεταφέρονται διά διαφόρων διόδων και παρόδων κατ' ευθείαν εις τα καταστήματα των προαγοραστών”⁵

Προφανώς και όποιος διέθετε “μεγαλύτερα σχετικώς κεφάλαια” καθόριζε την επάρκεια και τις τιμές των προϊόντων στην αγορά. Κάτι, βέβαια, που στη μεγακλίμακα μεταφραζόταν στον καθορισμό του ποιος θα ζούσε και ποιος θα πέθαινε. Αυτοί που έκαναν κουμάντο στη μαύρη αγορά κι έλεγχαν σημαντικά αγαθά σαν τα τρόφιμα, αποκτούσαν υπόσταση και εξουσία. Για να το πούμε αλλιώς, οι έμποροι κι οι επιχειρηματίες που έριχναν χρήμα στη μαύρη αγορά δεν έβγαζαν απλώς κέρδος. Καθόριζαν τις τιμές, απαντούσαν στην υπαρκτή ζήτηση κι έκαναν τα πράγματα να κινούνται. Με έναν τρόπο, ασκούσαν πολιτική σε μια περίοδο που το ελληνικό κράτος ως μηχανισμός τρέκλιζε. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, καμία έκπληξη δεν προκαλεί το γεγονός ότι ακόμα κι οι επίσημες εκθέσεις παραδέχονταν την κρατική ανικανότητα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με εκτιμήσεις της Επιτροπής Σμπαρούνη (του υπουργείου Οικονομικών) σχετικά με τις επισιτιστικές ανάγκες της Ελλάδας, η διανομή αγαθών μέσω του «Δελτίου Τροφίμων» την περίοδο Ιουλίου 1941 - Μαρτίου 1942 δεν εξασφάλισε στον πληθυσμό της Αθήνας ούτε το 30% του ελάχιστου ορίου θερμίδων για την επιβίωση ενός ανθρώπου⁶. Το ελληνικό κράτος, δηλαδή, έλεγε “βγάλε τα πέρα μόνοι σας και βλέπουμε”. Ή αλλιώς πουλήστε ό,τι έχετε και δεν έχετε· και τον εαυτό σας τον ίδιο.

Παρόλ' αυτά όμως, δεν θα πρέπει να βλέπει κανείς τις δύο αυτές οντότητες, το κράτος και τη μαύρη αγορά, ως αντιτιθέμενες ή πλήρως διαχωρισμένες. Το μαφιοζοδικτυο που οργάνωσε την πείνα πάτησε πάνω σε προϋπάρχουσες σχέσεις (οι έμποροι, πχ, γνώριζαν από πριν με ποιους παραγωγούς της επαρχίας έπρεπε να συνεργαστούν για να συγκεντρώσουν τα πολυπόθητα είδη), ενώ παράλληλα ενέταξε στο δυναμικό του μπάτσους, δικαστικούς, συμβολαιογράφους και λοιπούς λειτουργούς κ.ο.κ. Αρκεί, νομίζουμε, να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα για να δούμε το είδος αυτής της συνύπαρξης για την οποία κάνουμε λόγο. Την περίοδο της κατοχής, η αναζήτηση ειδών διατροφής και καθημερινής ανάγκης ήταν σχεδόν συνώνυμη με την πολύωρη αναμονή σε ουρές, καθώς και με τη διάνυση αρκετών χιλιομέτρων. Η ρευστότητα της περιόδου μπορούσε να αντικατοπτριστεί στις αναγκαστικές αυτές “συνθήκες” που απέκτησε ένα μεγάλο κομμάτι των κατοίκων των αστικών κέντρων. Αυτός που τη μια μέρα στεκόταν στην ουρά του τάδε μαγαζιού, την επομένη θα έπρεπε να πάει κάπου άλλο. Εκείνος που τη μια στιγμή περπάταγε ώρες προς τη μια κατεύθυνση, την άλλη θα έπρεπε να κινηθεί προς την αντίστροφη, αφού η πηγή της τροφής δεν ήταν σταθερή. Η εν λόγω κινητικότητα, όμως, το πότε εδώ και το πότε εκεί ανάλογα με το πού “παίζει φαι”, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να ιδωθεί ως μια ολόκληρη ανεξέλεγκτη ροή ανθρώπων που πήγαιναν όπου ήθελαν. Το ελληνικό κράτος είχε από νωρίς, ήδη από το φθινόπωρο του 1941, επιβάλει διοικητικούς περιορισμούς στις μετακινήσεις ατόμων κι εμπορευμάτων, χωρίς όμως να θέλει (ούτε και να μπορεί, φυσικά) να τις εμποδίσει εντελώς. Τι συνέβαινε, δηλαδή; Το ελληνικό κράτος με αποφάσεις του υπουργείου Επισιτισμού μείωνε διαρκώς τη μερίδα του ψωμιού ανά κάτοικο και συνιστούσε “φειδῶ στην κατανάλωση”⁷, ενώ την ίδια στιγμή δημιουργούσε ένα ασφυκτικό νομικό πλαίσιο με τις “άδειες μεταφοράς ειδών”. Πεδίο δόξης λαμπρό για τη μαύρη αγορά, δηλαδή.

Οι “άδειες μεταφοράς ειδών”, οι οποίες άρχισαν να μπαίνουν στο παιχνίδι από τον Οκτώβριο του '41, επέτρεπαν τη μεταφορά έως 4 οκάδων λαδιού, 6 οκάδων σταφίδας και 6 οκάδων οσπρίων, ενώ για να έχουν

Μη μας κόψουνε το τραμ!

Η στέρηση κι η κούραση έφερναν νεύρα και τα νεύρα αποζητούσαν διέξοδο. Η ζωή στην Αθήνα της κατοχής έμοιαζε, για όλο και περισσότερους, με βάρος ασήκωτο. Ο Δημήτρης Ψαθάς αποτύπωσε σε μικρές ιστορίες, σκίτσα κατοχής τις αποκαλούσε, την ένταση της καθημερινότητας στις αρχές της δεκαετίας του '40. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από τον “Εγγλέζο” που περιλαμβάνεται στην έκδοση *Χειμώνας του '41*, Σπανούδης, 1945:

“Καυγάς.

Πού αλλού; Στο τραμ. Ευτυχώς που υπάρχει ακόμα και αυτό να δίνης τουλάχιστο διέξοδο στην φούρκα που μαζεύεται κι' ογκούται στη ψυχή σου. Σκέψου τι καταπίνεις όλη μέρα. Τον Ιταλό, τον Γερμανό, την πείνα, τις ουρές, τον μαύρο, τις τρεχάλες, τις απάτες, τις νοθείες, το κρύο, τις τιμές, την λίρα που τραβάνει διαρκώς στα ύψη και παίρνει μαζί της στα ουράνια όλα τα είδη που βγαίνει δέκα πήχες όξω η γλώσσα σου ν' ανακαλύψης.

- Πόσο το λάδι;

- Οχτακόσιες.

- Πώ, πώ, πω!...

Αγανακτείς και καταπίνεις. Πόσο το ψωμί; Αγανακτείς και καταπίνεις. Μούργα το λάδι, μούχλα το ψωμί, χώμα το σαπούνη, ασβέστι το τυρί, ξύδι το κρασί, νερό το γάλα, κόλλα το γιαούρτι, μολύβι η μμπομπότα, μπαρουτί το τσιγάρο, πουλάκι το αυγό. Αγανακτείς και καταπίνεις. Χρυσάφι οι τιμές. Αγανακτείς και καταπίνεις. Και τα λεφτά στα χέρια σου ατμός που εξατμίζεται και τρέχεις να προφτάσης.

- Έχεις εληές;

- Έχει ο γείτων.

- Πούντος ο γείτων;

- Τρέχα να τον βρης.

Αγανακτείς και καταπίνεις. Ο γιατρός πουλάει λάδι, ο λαδάς πουλάει κάρβουνα, ο καρβουνιάρης πουλά κινίνα, ο φαρμακοποιός πουλά τα φάρια, ο φαράς πουλά παπούτσια, ο παπουτσήσ πουλά φασόλια και μπλιγούρι. Τρέχεις, ψάχνεις, ρωτάς κι όλοι κάνουν την πάπια. Αγανακτείς και καταπίνεις.

Μοιράζουν γαύρους.

Και τρέχεις στην ουρά. Και κάθεσαι. Κι αγανακτείς και καταπίνεις. Και περιμένεις. Κι υπομένεις. Κι αγωνιάς. Θα φτάσουν; Δεν θα φτάσουν; Και λιώνεις από την αγωνία. Και περιμένεις. Κι υπομένεις. Κι έρχεται κατά το μεσημεράκι η σειρά σου κι έχουν σωθή και φεύγεις με τα χέρια αδειανά. Αγανακτείς και καταπίνεις κι είσαι πτώμα. Κι έτσι που είσαι σκοντάφτες επάνω σ' έναν Γερμανό. Τρως μια κλωτσιά. Αγανακτείς και καταπίνεις. Πέφτεις ζαλισμένος επάνω σ' ένα Ιταλό. Τρως μια καρπαζιά. Αγανακτείς και καταπίνεις. Βράζεις από μέσα σου και νοιώθεις ν' ανεβαίνει η φούρκα ως τα χείλη, είσαι μπαρούτι, φωτιά, ηφαιστειο έτοιμο να σκάση. Σ' αυτή την ζηλευτή κατάσταση, λοιπόν, μπαίνεις μεσ' το τραμ και καρδοκείς ποιος θα σ' ακουμπήσει λίγο για να τον σκοτώσης. Ευτυχώς. Υπάρχει ακόμα και το τραμ. Γιατί λένε πως θα το καταργήσουν κι' αυτό και δεν είναι που θα παίρνουμε τον Μαραθώνιο καθημερινά αλλά γιατί δεν θάχουμε πώς και πού να δίνουμε μια διέξοδο, τουλάχιστο, σ' αυτό το κύμα της φούριας και χολής που μαζεύεται και φουσκώνει και βράζει μέσα μας και -δόξα σοι ο πανάγαθος- βρίσκει ένα τόπο να ξεσπά”.

ισχύ έπρεπε να θεωρούνται κατά την αναχώρηση του επίδοξου αγοραστή από τον τόπο κατοικίας του, στη συνέχεια να ξαναθεωρούνται στον τόπο αγοράς των προϊόντων και τέλος κατά την επιστροφή⁸. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, προέβλεπαν και συγκεκριμένο χρονικό όριο για το ταξίδι. Κάπως εξωπραγματικές οι απαιτήσεις που έθετε το ελληνικό κράτος, θα έλεγε κανείς. Και μόνο, δηλαδή, η υποχρέωση να θεωρηθεί η άδεια στο σημείο αγοράς προσέκρουε πάνω στη νέα πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί από το καλοκαίρι του '41 στην ελληνική ύπαιθρο. Δυσκολευόμαστε, για την ακρίβεια, να καταλάβουμε με ποιο τρόπο οι ιδιοκτήτες γης που αρνήθηκαν να παραδώσουν μερίδιο της σοδειάς τους στις αρχές, θα πείθονταν να δηλώνουν τις ποσότητες που διέθεταν στους εμπόρους της Αθήνας, παρέχοντας έτσι πληροφορίες στο κράτος για τα αποθέματά τους. Με λίγα λόγια, τέτοιου είδους άδειες δεν είχαν ακριβώς τη χρησιμότητα την οποία παρουσιάζονταν να έχουν. Από την άλλη, δεν ήταν καθόλου κι αυτό που θα λέγαμε "κενό γράμμα". Το γεγονός άλλωστε ότι πωλούνταν στη μαύρη αγορά για περίπου τρεις χιλιάδες δραχμές⁹, όλο και κάτι μας λέει για το πόσο αναγκαίες ήταν. Μας λέει δηλαδή ότι αποτελούσαν ένα κρατικό έγγραφο που έπρεπε να διαθέτει κανείς, αλλά που -ως εκ θαύματος- ήταν σχεδόν αδύνατο να το αποκτήσει με νόμιμες διαδικασίες. Γι' αυτό, όμως, δεν υπάρχει η μαφία· για να προσφέρει "εναλλακτικές"; Μια, λοιπόν, πλαστή άδεια με στοιχεία που δεν έκαναν τους παραγωγούς να τσινίζουν, αλλά και μπορούσαν να κριθούν ικανοποιητικά σε έναν έλεγχο της αστυνομίας, μπορούσε να λειτουργήσει, για όσους ήταν σε θέση να την εξασφαλίσουν, ως διαβατήριο που θα τους έφερνε πιο κοντά στον προορισμό τους. Να, λοιπόν, πως χτιζόταν ένας ολόκληρος μηχανισμός με άκρες στην αστυνομία και τα κάθε είδους σημεία ελέγχου. Να πώς ο μπάτσος, ως κρατικός υπάλληλος, έκανε τα κονέ του με τον μαυραγορίτη και πώς ο τελευταίος, ως "εκφραστής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας" του έδινε πίσω ένα μερίδιο από τα κέρδη της ανθοφόρας επιχείρησής του.

3) Όπου ακούς "πάταξη της μαύρης αγοράς", προσπάθεια οργάνωσής της μυρίζει

Η φιγούρα του γερολαδά που κοιτάζει φετιχιστικά τις γεμάτες αποθήκες του είναι μια εικόνα επιβλητική που δεσπόζει στις ελληνικές ταινίες με ιστορίες από την κατοχή. Ο τσιγκούνης και γλοιώδης αποθησαυριστής εμφανίζεται ως το απόγειο της ανθρωπίνης απληστίας και μισανθρωπίας που βγάζει λεφτά την ώρα που γύρω του σαρώνει τα πάντα ο θάνατος. Κι η αλήθεια είναι ότι μάλλον έχουμε εξοικειωθεί με αυτού του είδους την προσέγγιση. Όταν η κουβέντα έρχεται στο ζήτημα της μαύρης αγοράς, σχεδόν αντανακλαστικά στο προσκήνιο μπαίνει αυτός ο σάπιος τύπος που μαζεύει από τουρβάλια αλεύρι και κονσέρβες μέχρι σπίτια και πιάνια. Ενώ κάλλιστα θα μπορούσε πλάι του να εμφανίζεται κι η φιγούρα του υπουργού Οικονομικών ή έστω ενός εισαγγελέα. Τι να κάνουμε όμως; Ούτε οι ταινίες ούτε οι κυρίαρχες αφηγήσεις και τα έπη της αριστερής ιστοριογραφίας μάς έχουν προμηθεύσει με παρόμοιες εικόνες. Το ελληνικό κράτος, όπως πάντα, δεν χωράει στη φωτογραφία.

Κι όμως, το ελληνικό κράτος, ακόμα και στη δυσμενή (γι' αυτό) κατάσταση στην οποία βρισκόταν στις αρχές της δεκαετίας του '40, ήταν παρόν. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτός ο μηχανισμός που πήγαινε κουτσαίνοντας έκανε ό,τι μπορούσε για να ελέγξει (δηλαδή να οργανώσει) τη μαύρη αγορά. Τα περιστατικά στα οποία θα αναφερθούμε, δεν αφορούσαν καμιά εκστρατεία πάταξης της μαφίας που είχε εδραιωθεί, αλλά μάλλον μια προσπάθεια να ελεγχθούν οι ροές χρήματος που κυλούσαν έξω από τις τράπεζες και να βρεθεί ένας τρόπος να μπουν μέσα σε αυτές. Οι φυλακίσεις μεγαλοεπιχειρηματιών και τα σκάνδαλα που φιγουράριζαν στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων της εποχής δεν ήταν αποτέλεσμα "πολιτικής βούλησης για την πάταξη της αισχροκέρδειας" κι άλλα τέτοια ωραία, αλλά της αγωνιώδους κρατικής προσπάθειας για ανάκτηση του ελέγχου. Ας μην ξεχνάμε ότι την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε εδώ, ο πληθωρισμός είχε φτάσει σε δυσθεώρητα ύψη κι η Τράπεζα της Ελλάδας έριχνε στην αγορά χρήμα χωρίς κανένα ουσιαστικό αντίκρισμα· ενώ η συγκέντρωση κεφαλαίου γινόταν, σε μεγάλο βαθμό, εκτός των τραπεζικών καταστημάτων. Η επένδυση ρευστού σε τρόφιμα κι άλλα προϊόντα από όλους εκείνους που έβλεπαν ότι έτσι όχι μόνο θα προφύλασσαν τα χρήματά τους από τη διαρκή υποτίμηση του νομίσματος, αλλά θα έβγαζαν και κέρδος διαθέτοντας τα αποκτήματά τους στη μαύρη αγορά, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας "παράλληλης οικονομίας" που δεν διασταυρωνόταν με την τράπεζα. Κι αυτό ακριβώς ήταν το ζήτημα για το υπουργείο Οικονομικών.

Από την άνοιξη του '41, ο πρωθυπουργός Τσολάκογλου είχε περάσει νομοθετικό διάταγμα που προέβλεπε την ίδρυση ειδικών Αισχροδικείων στις περιφέρειες των Πρωτοδικείων Αθηνών και Πειραιώς. Κι αν κρίνουμε από τα δημοσιεύματα του Τύπου, οι δουλειές πρέπει να πήγαιναν καλά για τους δικαστές αφού καθημερινά γίνονταν δεκάδες (συνά και εκατοντάδες) συλλήψεις. Στο πρωτοσέλιδο της Ακρόπολης της 18ης Νοεμβρίου διαβάζουμε: "Αμειλικτος ο διωγμός εναντίον των μεγαλοκαρχαριών της μαύρης αγοράς. Αμυνόμεθα να μην αποθάνη ο κόσμος, δηλοί ο κ. Πρωθυπουργός, και οι επίβουλοι θα πέσουν υπό τον πέλεκυ της δικαιοσύνης. Νέαι αλληπάλληλοι αποκαλύψεις άντρων και οργίων μαυραγοριτών. Ο κ. Πρωθυπουργός εν οργή ξυλοκοπεί ιδιοχείρως τέσσερας ασυνειδήτους εκμεταλλευτάς".

Στους συλληφθέντες συγκαταλέγονταν χονδρέμποροι, δικηγόροι, κρατικοί υπάλληλοι (μέχρι και του υπουργείου Οικονομικών, να φανταστεί κανείς!) που αν μη τι άλλο θα επάνδρωναν τα υψηλά κλιμάκια του μαφιοζοδικτύου. Χαρακτηριστικά αναφέρομε την περίπτωση του Κ. Ζωναρά, διευθυντή του ζαχαροπλαστικού "Ζόναρς" που προφυλακίστηκε στις 21 Νοέμβρη του '41. Ο κύριος Ζωναράς συνελήφθη όταν εισήγαγε ένα βαγόνι ζάχαρη από τη Σερβία. Κι εδώ αρχίζουν οι απορίες μας: τι είδους επαφές και σχέσεις είχε αυτός ο τύπος, που μέσα σε περίοδο πολέμου (και τυπικού αποκλεισμού των μετακινήσεων, ας μην ξεχνάμε) μπορούσε να κουβαλάει ένα ολό-

Κλασική φωτογραφία της εποχής. Ατέλειωτες ουρές και αμέτρητες ώρες αναμονής με το δελτίο τροφίμων στο χέρι.

Πλατεία Ομονοίας, χειμώνας '41-'42. Αυτοί που δεν είχαν πρόσβαση σε τίποτα κατέφευγαν στους αεραγωγούς του ΗΣΑΠ για λίγη ζέστη. Πίσω τους, αυτοί που είχαν πρόσβαση σε όλα. Με τα κουστουμάκια τους και τη σιγουριά που τους προσέφερε η γεμάτη τους τσέπη δεν φαίνονται και πολλοί βασανισμένοι από την πείνα...

κληρο βαγόνι ζάχαρη από το εξωτερικό; Πόσες άραγε φορές είχε πραγματοποιήσει αντίστοιχες παραλαβές, χωρίς να έχει ποτέ δυσκολευτεί με τα τελωνεία, τις αστυνομικές αρχές κ.ά πριν τον πιάσουν; Δεν ξύπνησε μέσα μας το αστυνομικό δαιμόνιο, απλώς νομίζουμε ότι τέτοιου βεληνεκούς υποθέσεις (η συγκεκριμένη έμεινε γνωστή ως "σκάνδαλο της Ζάχαρης", ενώ οι Ακρόπολη αποκαλούσε το Ζωναρά και τους άλλους συλληφθέντες "μεγιστάνες της μαύρης αγοράς") χρησιμοποιούν μάλλον για την αναδιάρθρωση του μαφιοζοδικτύου και την αλλαγή των ισορροπιών παρά για την "αντιμετώπιση" της μαφίας. Βέβαια, οι αναγνώστες αυτού του περιοδικού δεν θα περίμεναν από εμάς να πούμε και κάτι άλλο.

Στο ίδιο πνεύμα, ίγες ημέρες αργότερα, στις 6 Δεκέμβρη, ο υπουργός Οικονομικών προχώρησε σε αναλυτική παρουσίαση του νέου "νόμου περί πληρωμής δι' επιταγών" και ξεκαθάρισε με αρκετά γλαφυρό τρόπο τι ήταν αυτό που ένοιαζε το ελληνικό κράτος:

"Τώρα ο μόνος τρόπος διά να περιορισθή η έκδοσις χαρτονομίσματος, διά να μη είνε αυτό άφθονο και να μη εξευτελισθή είνε να γίνει κάτι παρόμοιον με ό,τι γίνεται εις την κυκλοφορίαν του αίματος εις το ανθρώπινον σώμα έχη ανάγκην από εκατοντάδες οκάδων αίματος την ημέραν διά να ζήση, εν τούτοις το αίμα δεν είναι ποτέ πολύ εις τον ανθρώπινον οργανισμόν διά να χάση την αξίαν του ή να είνε επιζήμιον. (...) Εφόσον είμεθα υποχρεωμένοι να καλύψωμεν εν μέρος των δαπανών διά της εκδόσεως χαρτονομίσματος, ο μόνος και απλούστερος τρόπος διά να περιορίσωμεν την άφθονον έκδοσιν χαρτονομίσματος και τον εξευτελισμόν είνε να δημιουργήσωμεν ένα σύστημα κυκλοφορίας όπως είνε του αίματος. Δηλαδή το χαρτονόμισμα που εξέρχεται από την Τράπεζα της Ελλάδος αφού εκπληρώση τον προορισμόν του παρά τω λαώ, να επιστρέφη κατά το δυνατόν πάλι εις τας Τραπεζας, υπό τύπον καταθέσεων και απ' εκεί να φεύγη πάλι προς τον λαόν. (...) Ο σκοπός του νόμου είναι σαφής: το χαρτονόμισμα να μη κρύβεται στα σπίτια, αλλά να επιστρέφει εις τας Τραπεζας. (...) Ο έμπορος ο οποίος μαζεύει το χαρτονόμισμα από τους εργάτας, τους ημερομισθίους κλπ, αυτός αντί να το κλειδώση στο συρτάρι του, πρέπει να το πηγαίνει εις την Τράπεζαν και ν' ανοίξη έναν τρεχούμενον λογαριασμόν ή να κάμη, εάν δεν έχη ανάγκην αυτού μίαν παγίαν κατάθεσιν. Θέλει αύριον να αγοράση άλλο εμπόρευμα ή σπίτι δεν έχει παρά να πηγαίνει εις την Τράπεζαν, που έχει τον λογαριασμόν του και να πη "δώσατέ μου μίαν επιταγή από 500.000 δρχ διά τον έμπορον τάδε ή 5 εκατομμύρια διά τον κ. τάδε, από τον οποίο ηγόρασα το σπίτι". Ο κ. που επώλησε το σπίτι, αντί να μετρήση πέντε εκατομμύρια βρώμικα χαρτονομίσματα, τα οποία επέρασαν από τα θηλάκια και τον σίελον χιλιάδων φυματικών, λαμβάνει την επιταγήν της Τράπεζας, πηγαίνει εις αυτήν και λέγει. Επειδή χρεωστώ εν εκατομμύριον εις τον κύριον Αθανασόπουλον, δώσατέ μου μίαν επιταγή δι' αυτόν, δώσατέ μου και μίαν άλλην διά τον κύριον Δημητριάδην εκ δύο εκατομμυρίων δραχμών, διότι ηγόρασα το σπίτι του και τα υπόλοιπα εκ δύο εκατομμυρίων, ας μείνουν εις την Τράπεζαν ως κατάθεσίς μου, θα τα πάρω όλα μαζί, αν κάμω καμμίαν άλλην αγορά ή σιγά σιγά διά τα έξοδά μου.

Τι απλούστερον, τι ευκολώτερον, τι υγιεινότερον από αυτό;"¹¹.

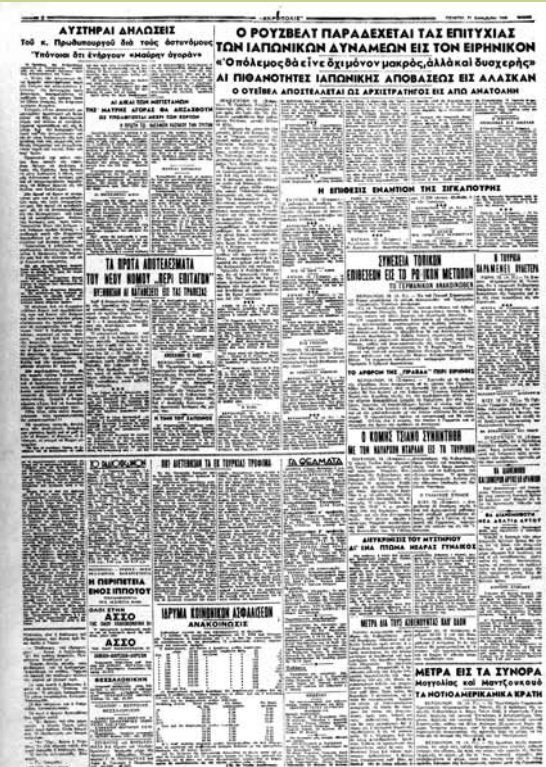
Να, λοιπόν, ποια ήταν η έγνοια του κυρίου υπουργού: έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος ανάσχεσης αυτού του μαζικού bunk run, ώστε να ξαναβρούν τα κεφάλαια το δρόμο προς την τράπεζα. Ο κύριος υπουργός κοιτάγε πέρα από τον κάθε επιμέρους γερολαδά κι έβλεπε τις ροές χρήματος που έμεναν εκτός κρατικής διαχείρισης να του κουνάνε το μαντήλι. Η περίοδος της κατοχής ήταν περίοδος γενικών ανακατατάξεων και μετασχηματισμών και στο εσωτερικό του κράτους. Οι παλιές ρυθμίσεις, από το ποιος ασκούσε εξουσία μέχρι το πώς θα γίνονταν οι πληρωμές, επαναπροσδιορίζονταν μέσα από το πρίσμα των νέων δεδομένων και των πιεστικών όρων που έθετε η εμπόλεμη πραγματικότητα. Στο σημείο, όμως, αυτό πρέπει να σταθούμε λίγο. Το ελληνικό κράτος, στην προσπάθειά του να ελέγξει και να ρυθμίσει τους τρόπους διάθεσης και τους μηχανισμούς διανομής των αγαθών, δεν έπαιζε σε άδαιο γήπεδο. Αποψη και ρόλο στη διάθεση των τροφίμων διεκδικούσε να έχει και το ΕΑΜ που μέσα από την οργάνωση συσσιτίων και τη συμμετοχή μελών του στους κατά τόπους προμηθευτικούς-καταναλωτικούς συνεταιρισμούς, τις ενώσεις εργαζομένων και τους διάφορους συλλόγους γινόταν όλο και πιο ενεργός παίχτης. Αυτό που παιζόταν γύρω από την καθημερινή επιβίωση τεράστιων κομματιών του πληθυσμού της Αθήνας ήταν ο έλεγχος των διαδρομών διανομής του πλούτου που συγκεντρωνόταν μέσα σε συνθήκες πολέμου. Αλλά για την αισθητή παρουσία του ΕΑΜ στις συνοικίες της Αθήνας και για τη συστηματική προσπάθειά του να καθιερωθεί ως μοναδικός φορέας που μπορούσε να αναλάβει την άσκηση πολιτικής (η διαχείριση των συσσιτίων, π.χ. δεν ήταν τεχνικό, αλλά πολιτικό ζήτημα) και την επιβολή της τάξης, θα μιλήσουμε στο επόμενο τεύχος.

Σημειώσεις

1. Για μια mainstream αφήγηση των αιτίων του λιμού, βλ., Χάγκεν Φλάισερ, "Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944", τόμος Α', Παπαζήσης, 1989, σελ. 193-216.
2. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες επιβίωσης της εργατικής τάξης λίγο πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, βλ., το κείμενο "Το "μαγικό εμπόρευμα": η εργατική δύναμη στην Αθήνα του Μεσοπολέμου", περιοδικό *antifa*, τ. 38, Οκτώβρης 2013.
3. Γιώργος Μαργαρίτης, "Η περίοδος της κρίσιμης καμπίς (1942-1943). Μια μαρτυρία για τη μεταβολή των συνθηκών στην κατεχόμενη Ελλάδα", περιοδικό *Μνήμων*, τ. 14, 1992, σελ. 133-149.
4. Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, "Χρονικόν της εξαετίας 1941-1947", Αθήνα 1948, σελ. 29.
5. *Πρωία*, 21/05/1941.
6. Ναπολέων Μαραβέγιας, "Πώς κυριάρχησαν οι μαυραγορίτες στην Κατοχή", *Το Βήμα*, 24/10/1999.
7. Βλ., Μενέλαος Χαραλαμπίδης, "Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα", Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 68.
8. Βλ., Γιώργος Μαργαρίτης, "Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα, άνοιξη 1941 - Φθινόπωρο 1942", Πολίτης, 1993, σελ. 98.
9. Ροζέ Μιλλιέξ, "Ημερολόγιο και μαρτυρίες του πολέμου και της Κατοχής", Θεμέλιο, 1982, σελ. 37.
10. *Ακρόπολις*, 21/11/1941.
11. *Ακρόπολις*, 6/12/1941.

Πιο γεμάτο δεν γίνεται. Κι αν δεν ήσουν νευριασμένος πριν ανέβεις, θα νευρίαζες μέσα στο πρώτο πεντάλεπτο.

Ακρόπολις, 11/12/1941: "Αυστηρά δηλώσεις του κ. Πρωθυπουργού διά τους αστυνόμους. Υπόνοιαι ότι ενήργουν "Μαύρη αγοράν". Εντάξει· αφού απλώς υπήρχαν υπόνοιες, δεν λέμε κουβέντα.